

גילה דנינו־יונה, ילדות טובות: הבניית יחסים מגדריים בספרות הישראלית הקאנונית. תל אביב: רסלינג, 2017. 310 עמ'.

## ענבל וילמובסקי

ספרה של גילה דנינו־יונה מבוסס על עבודת הדוקטורט שלה ועוסק בתפקידה של ספרות הילדים הקנונית בישראל ובהבניה ובשעתוק של יחסי מגדר. הספר מתבסס על ניתוח של קורפוס רחב שטרם נבחן בישראל, ומכאן חשיבותו. ספרות הילדים מוצבת בו כמרחב משמעותי לייצור מסרים ולהטמעתם, ועל כן בחינתה מבעד לפריזמה של ביקורת ספרות פמיניסטית היא בעלת חשיבות גדולה (רודין, 2015) הן לחוקרי ולחוקרות ספרות, הן לאנשי ונשות חינוך לגיל הרך והן להורים המקריאים ומתווכים את הספרים האלה. ספר זה מבקש לבחון את מרחב ספרות הילדים בכלי ניתוח מגדריים דרך שלוש תמות מרכזיות בשיח הפמיניסטי. התמה הראשונה עוסקת בכינון המרחב המגדרי ובהדרת הנשיות מן הספרה הציבורית. התמה השנייה עוסקת בדימויי גוף ובביסוס אידאל היופי הנשי. התמה השלישית עוסקת באלימות כאתר סימבולי ליחסי כוח וב"מיתוס ההתנגדות", שלפיו לנשים אין זכות להתנגד לאלימות הישירה והסימבולית המופעלת כלפיהן.

שאלה מאתגרת העולה בתחילת הספר היא מה נחשב קנון בספרות הילדים. על־פי ההגדרה הקלאסית, ספרות קנונית היא "זו הנתפסת כבעלת ערך בעיני העילית החברתית והממסד הספרותי והתרבותי" (עמ' 18), אך כיום מקובל שהקביעה מה היא יצירה קנונית ומי הוא יוצר קנוני מורכבת יותר לנוכח הדיון המתמשך במגננונים המכוננים את ההבחנה בין קנוני לבין פופולרי. החוקרת בוחרת בהגדרה על־פי "הגישה החברתית" (בעקבות הרצוג, 2007) ומתמקדת בסופרים קנוניים (לדוגמה, אלונה פרנקל, מאיר שלו, נורית זרחי, דויד גרוסמן ועוד) שהיקף כתיבתם ומנעד יצירתם רחב ומגוון.

\* ד"ר ענבל וילמובסקי, מרכז לייפר, האוניברסיטה העברית בירושלים.  
דואר אלקטרוני: inbiloo@gmail.com

חוקרים אלו אחוזים בהון סימבולי ונתפסים כבעלי סמכות, וספריהם הם בעלי מעמד קנוני בשל חשיפה ציבורית רבה המאפשרת השפעה רחבה.

לאור הגדרה זו, הספר מתבסס על מחקר שבחן כ-400 ספרי ילדים קנוניים מבין 2,000 ספרים שיצאו לאור בשנים 1977-2013, והוא מתפרש אפוא על פני יותר משלושה עשורים משמעותיים בכתיבה ובחשיבה הפמיניסטיות בישראל. בספר עצמו הוצגו ונתחו רק חלק מן הספרים שנחקרו, ובייחוד הספרים הממחישים טוב יותר את הטענות העולות מן התמות השונות. אף שלא מוצג בספר ניתוח שנעשה לאורך העשורים השונים ולא נבחן בו אם מעשור לעשור חלו שינויים בספרות הילדים, בד בבד עם השינויים החברתיים שחלו בתקופות הללו, מעניין לראות שהכותבת משתמשת פעמים רבות דווקא בדוגמאות מן הספרות העכשווית שראתה אור לאחר שנת 2000. שימוש זה מעיד על כך שהשינויים החברתיים אינם משתקפים בהכרח בספרות הילדים ולעתים אף להפך. ספרות זו הפכה להיות מודעת יותר, אך היא עדיין אינה חתרנית דייה, אלא ממשכה לשמר תפיסות מגדר מסורתיות.

הספר משובץ לכל אורכו במגוון דוגמאות רחב של ספרים פופולריים שכתבו סופרים וסופרות מוכרים. כאמור, אף שלעתים רבות הם מודעים לנושאים מגדריים, הניתוח של מגוון ספרים לאור התמות השונות שהכותבת מציעה, מראה כי גם ספריהם העכשוויים ראויים לביקורת ממבט-על. בפרק הראשון, העוסק ב"כינון המרחב המגדרי והדרת הנשיות מהספירה הציבורית", החוקרת דנה בספרו של אתגר קרת, אבא בורח מהקרקס (2000). על אף היותו חתרני במובן של היפוך התפקידים המסורתיים בין ההורים ובין הדורות, האב הוא שמקבל לגיטימציה לעזוב את המרחב הביתי, לברוח, להצטרף לקרקס ולהגשים את חלומו משום שהוא יודע שהאם תצליח להתמודד עם הקשיים ותברך על שובו. בחינתו של ספר זה על רצף של דוגמאות העוסקות בלגיטימציה של יציאת דמויות גבריות אל המרחב הציבורי מחד גיסא, ובקשיים של יציאת הדמויות הנשיות אל המרחב הציבורי הממוסגרים בחזרתן למרחב הביתי מאידך גיסא, מאפשרת להבין כי גם הניסיון לייצר ספרות החותרת תחת מבנים מסורתיים, עדיין שזור בתפיסות שמרניות, ועל כן יש לבחון אותה על רצף, ולא להתמקד בספרים יחידים. מן הסתם, מטרתו של ספר שבו אימהות שונות יוצאות מן הבית וחוזרות אליו "עוד מעט" היא להרגיע את הילדות ואת הילדים ולסייע להם להתמודד עם יציאתו של הורה מן הבית, ועל כן קו העלילה נראה הגיוני ותואם את הסוגה. עם זאת, ניתוח של ספר כזה על רצף של ספרים המראה כי דמויות נשים יוצאות בדרך כלל מן הספירה הביתית לזמן קצוב ושבות אליה במהירות, מבהיר ששדה ספרות הילדים מייצר תמונה בעייתית מבחינה מגדרית.

רובד נוסף של הניתוח במחקר המוצג בספר הוא האוורים והאופן שהם משתקפים בו תפיסות שמרניות, לעתים בניגוד למלל המתיימר לחתרנות. חשיבותו של ניתוח האוורים מגיעה לשיאה בפרק השני, העוסק בדימוי גוף ובביסוס אידאל היופי הנשי בעקבות המושג "מיתוס היופי" של נעמי וולף (2004). מושג זה מסמן שיח דכאני המפקח על הגוף הנשי וממטטר אותו מתוך התייחסות לשלושה ממדים של ניתוח:

מבנה הפנים (כולל השיער), הלבוש וצורתו של הגוף הנשי ותנועתו במרחב. לפי אחד מממצאי המחקר, אף שספרים לגיל הרך אינם מרבים לעסוק ברוזן, האיורים המלווים את הספרות הקנונית משעתקים ומשמרים מבנה גוף מסוים החותר לרוזן. על אף עיסוק מסוים בגוף השמן בשני המינים, הניתוח מצביע על כך שהמבט ההגמוני על הגוף הנשי הוא מחמיר יותר, והדמויות הנשיות מוצגות כחסרות שליטה ופסיביות לעומת דמויות גבריות הסובלות משומן, אם כי יש להן יכולת להניע ולנוע בעולם כסוכנים חברתיים גם לנוכח מיקומן המוחלש. עם זאת, מלבד הדיון החשוב בשומן, ברוזן ובמבנה הגוף, דווקא הערתה של הכותבת על כך שיופי נשי נקשר לטוב לב ולטוהר, מזמנת מחשבה על היעדרו של הניתוח ההצטלבותי (intersectionality), המאפיין את השיח המחקרי הפמיניסטי העכשווי, מן הספר בכלל ומן הפרק בפרט. ניתוח כזה היה יכול לזמן תובנות חדשות בנוגע לייצוגים של "אחרות" מעבר לדיכוטומיה המגדרית. במילים אחרות, מעניין יהיה לבדוק את אופן ייצוגן של ילדות בהירות ולבנות לעומת היעדרותן של ילדות שאינן לבנות או קישורן של דמויות אלו עם מה שנתפס כמכוער ורע.

הפרק השלישי עוסק בתמה מרכזית בשיח הפמיניסטי, והיא אלימות כלפי נשים. ראשית נטען כי אלימות של בנים נוכחת בספרים רבים. בהנחה שאלימות היא חלק מן המבצע הביצועי (performance) של דמויות בנים, לעתים קרובות מטרת הספרים היא למגר את התופעה. תפיסה זו של "הילד הרע" שיש להנך ולשלוט בו, מהדהדת תפיסות מהותניות הרואות באלימות דבר־מה הנטוע במהות הגברית. לעומתה, הכותבת מראה כי גם במרחב של ספרות הילדים, כמו במרחבים אחרים, אלימות נשית נתפסת כחריגה מן התפקיד המגדרי וכסוטה באופן מהותי מן הטבע הנשי. בניגוד לריבוי הספרים המציגים פנטזיות של כוח, ספרים המציגים פנטזיות של בנות על כוח הם מיעוט. השוואה מגדרית ביניהם ממחישה שלגיטימציה לשימוש בכוח ניתנת רק לבנים. בספרים שיש בהם עיסוק בכוח של בנות ואף הפעלת אלימות, גם סמלית, הספרות מתגייסת להסדיר את התנהגותן של הדמויות הנשיות באופן המבטל כל סיכוי להתנהגות אלימה, או כפי שהכותבת וכותבות אחרות מגדירות – אילוף הסוררת. זאת ועוד, בניתוח התגובות של דמויות נשיות כלפי תוקפנות המופנית כלפיהן הכותבת מציגה מנעד תגובות הנע בין בכי לבין שתיקה והימנעות מעימות. בנקודה זו עולה בעיה מהותית בהנחת היסוד של הכותבת שהבכי, שרווח בספרי ילדים כתגובה של דמויות בנות, הוא דפוס תגובה במצב של תסכול או חוסר אונים והוא מבטא חולשה ואיבוד שליטה. הנחה זו מביאה אותה לנסח את המושג "מיתוס ההתנגדות" המחدد את הטענה שהתנגדות בכלל, והתנגדות אלימה בפרט, אינן אלא מיתוס בכל הנוגע לנשים, בשעה שבכל הנוגע לגברים מדובר בפרקטיקה גורמטיבית. בניגוד לכך, ניתן בהחלט לטעון כי ההתנגדות היא מורכבת ורב־פנים, ואי־אפשר לנסח רק דרך אלימות, תוקפנות או מצגים שונים של כוח פיזי. במילים אחרות, בעין פרשנית הרואה בנשים ובדמויות של בנות סוכנות חברתיות (social agents), ולא רק קורבנות, גם בכי, שתיקה או הימנעות מעימות יכולים להתפרש כהתנגדות וכמחאה על הסדר הקיים, הרואה בכוח פיזי ובתוקפנות את

חזות הכול. נקודת התורפה של הפרק היא עצם העובדה שהוא מאמץ לעצמו אך ורק את נקודת המבט הפמיניסטית הרדיקלית, ולכן הוא עלול לחטוא למטרה שהציב לעצמו: ההנחה שדמויות הבנות הן פסיביות תמיד משעתקת את הפסיביות שלהן במקום להציג קריאה חדשה ברוח הפרשנות של נשים כסוכנות חברתיות (קרומר-נבו, 2002). נוסף על כך, בדיון בהתנגדות ראוי לבחון ספרות ילדים המציגה דמויות של ילדות החוצות קווים מגדריים, מחנכות את סביבתן ומשנות את הסדר החברתי בתוך עולמן ומחוצה לו (למשל, רודין, 2015).

אם כך, עולה כאן שאלה רחבה יותר, החורגת מן המחקר בנוגע לביקורת המטרידה המוצגת בספר, על ספרות הילדים ועל אופן קריאתה על-ידי ההורים ותפיסתה בעיני הילדים והילדות. נשאלת השאלה אם כהורים או כאנשי ונשות חינוך עלינו לשלול את הספרים שאינם עומדים באמות מידה מסוימות ולחפש אך ורק ספרות חתרנית העומדת בכל אמות המידה הביקורתיות, או שנוכל להמשיך ליהנות מספרים אהובים אך לתווך את הקריאה ולהציע מגוון נקודות מבט חדשות ואמיצות? נקודה נוספת לביקורת, שאינה מוצגת בספר וראוי לתת עליה את הדעת, היא האופן הדיכטומי שמכוננים בו תפקידים מגדריים בספרות הילדים, כלומר בלי לאפשר ייצוג של נזילות מגדרית. ההנחה שמגדר הוא פרפורמטיבי (performance) ולא מהותני (באטלר, 2001), דווקא בגיל הרך ראוי ורצוי שלא למשטר ילדות וילדים ולא למלכד אותם בתוך מגדר קבוע מראש, נשי או גברי. ייתכן כי ביקורת קווירית על ספרות הילדים היא נושא המחייב דיון נפרד (ראו רודין, 2013), אך היא קשורה בוודאי גם למבט הפמיניסטי על האופן שבו ספרות זו מייצרת ייצוגים נשיים וגבריים ומעצבת את אידאל היופי, את העיסוק בכוח ועוד.

לסיכום, ספרה של גילה דנינו-יונה מזמן קריאה חדשה ומאתגרת בספרות הילדים הישראלית הקנונית. מהנה במיוחד היא הצלילה לתוך מגוון הדוגמאות מספרי ילדים אהובים וההזמנה לחשוב מחדש על מסריהם. חוקרות הספרות הכללית, וספרות הילדים בפרט, יוכלו בוודאי להחכים מן ההתבוננות הביקורתית-פמיניסטית בשדה ומן האפשרויות שהתבוננות זו מזמנת כדי לבחון את תמונת המציאות המתקבלת מתוכו. בכל הנוגע לחוקרות המגדר, יש כאן משום מרחב נוסף ומרתק לכחינת תמות מרכזיות של השיח הפמיניסטי על אף חסרונן הבולט של כמה תמות. ספר זה יכול לעניין גם אימהות (ואבות) פמיניסטיות לילדות ולילדים בגיל הרך, משום שהוא מאפשר לרכוש כלי ניתוח נגישים להתבוננות בספרי הילדים שהן מקריאות, לארגן את הדברים בסדר הגיוני ולפתח פרקטיקות של התנגדות מתוך תיווך הספרים והצגת חלופות ליצירת עולם חדש וראוי יותר.

#### מקורות

- באטלר, ג' (2001 [1990]). צרות של מגדר (תרגום: ד' רוז). מכאן, 2, 202–219.  
 הרצוג, ע' (2007). ספרות וסלבריטאות. בתוך י' שפירא, ע' הרצוג ות' הס (עורכים), קנוני ופופולרי: מפגשים ספרותיים (עמ' 120–132). תל אביב: רסלינג.

וולף, ג' (2004 [1991]). מיתוס היופי: על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים (תרגום: ד' פימנטל וח' נווה). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

קרומר־נבו, מ' (2002). מפנלופה למירי: תרומת הגישה הפמיניסטית לסוגיית נשים במצוקה כלכלית וחברתית עמוקה ומתמשכת. חברה ורווחה, כב, 433-454.

רודין, ש' (2013). "אגדה על שני נסיכים": ספרות קווירית לילדים ולנוער בישראל – בין ספרות קווירופובית וספרות קווירית משתמעת. ספרות ילדים ונוער, 134, 33-66.

רודין, ש' (2015). הילדה החדשה: ייצוגי ילדות בספרות הילדים הישראלית לגיל הרך. חוקרים@הגיל הרך, 3, 55-80.